

SŁAWOMIR PILIPIEC

*Zasada prawa do sądu w Konstytucji
Rzeczypospolitej Polskiej i Konstytucji Federacji Rosyjskiej*

The principle of the right to a fair trial in the Constitution of the Polish Republic
and the Constitution of Russian Federation

Państwo polskie i państwo rosyjskie łączy położenie geograficzne w Europie Środkowo-Wschodniej i wspólnota losów historycznych (funkcjonowanie w podobnych systemach społecznych i prawnych przez kilkadziesiąt lat) oraz uwarunkowania kulturowe (zbliżona mentalność i nieufność do władzy). W literaturze często uważa się, że Polska była dla Rosji oknem na kulturę zachodnio-europejską (w tym również – kulturę prawną). Obecnie zarówno Polska, jak i Rosja od momentu odzyskania suwerenności należą do kręgu państw demokratycznych i w swych rozwiązaniach polityczno-prawnych odwołują się do koncepcji państwa prawnego. Oba państwa w swoich nowych konstytucjach zawarły katalog praw człowieka oraz środki ochrony tych praw. Oba państwa w swych systemach prawa znalazły miejsce dla prawa do sądu, rozumianego jako prawo człowieka i zarazem środek ochrony praw i wolności człowieka i obywatela.

Zgodnie z art. 2 Konstytucji RP: „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”. Natomiast według art. 1 ust. 1 Konstytucji Federacji Rosyjskiej: „Fede-

racja Rosyjska – Rosja jest demokratycznym federalnym państwem prawa z republikańską formą rządów”.¹

W idei państwa prawnego na pierwszym miejscu stawia się prawa i wolności człowieka i obywatela, a jednym z najważniejszych elementów są proceduralne oraz instytucjonalne gwarancje praw i wolności człowieka i obywatela. Przez prawa te obie konstytucje rozumieją prawa i wolności osobiste, polityczne, ekonomiczne, socjalne i kulturalne. W państwie prawnym istnieje również system procedur i instytucji zapewniających przestrzeganie prawa, przez wszystkie podmioty działające w państwie – zarówno jednostki, jak i organy władzy publicznej. Jednakże istnienie nawet najlepiej sformułowanych praw człowieka i obywatela w każdym państwie będzie martwą literą, gdy nie będą istnieć efektywne i realne sądowe środki ochrony tych praw. Instytucjonalnie każde demokratyczne państwo prawne charakteryzuje się: wydzieleniem niezależnej władzy sądowniczej, wyposażonej w atrybut niezawisłości, sprawującej wymiar sprawiedliwości; istnieniem sądów administracyjnych, którym poddana jest kontrola decyzji administracyjnych; powołaniem instytucji kontroli zgodności prawa z konstytucją oraz instytucji ombudsmana stojącego na straży wolności i praw naruszonych przez organy władzy publicznej.

Konstytucja RP zapewnia istnienie sądów, które sprawują wymiar sprawiedliwości, tj. Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, sądów administracyjnych oraz sądów wojskowych, będących władzą odrębną i niezależną od innych władz. Gwarantuje również istnienie Trybunału Konstytucyjnego i Rzecznika Praw Obywatelskich. Również według Konstytucji FR wymiar sprawiedliwości w Rosji sprawują wyłącznie sądy, których system określa Konstytucja FR i federalna ustawa konstytucyjna. Konstytucja FR gwarantuje istnienie Sądu Najwyższego, Sądu Konstytucyjnego i Naczelnego Sądu Arbitrażowego. Zarówno Konstytucja RP, jak i Konstytucja FR zawierają katalog procedur umożliwiających zwrócenie się do powyższych instytucji w celu ochrony praw i wolności człowieka i obywatela.²

Do najważniejszych środków ochrony praw i wolności należy prawo do sądu, zapewniające dostęp do wszelkich konstytucyjnie ustanowionych sądów oraz rzetelne prowadzenie postępowania przed nimi, bez możliwości zamknięcia drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw.

W Polsce prawo do sądu, jako prawo osobiste, określone jest w art. 45 ust. 1 Konstytucji RP, zgodnie z którym: „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jaw-

¹ Tekst Konstytucji Rosji na podstawie: *Konstytucja Rosji*, tłum. A. Kubik, wstęp A. Bosiac-ki, Warszawa 2000, s. 40.

² Na przykład skarga konstytucyjna (art. 79 Konstytucji RP i art. 125 ust. 4 Konstytucji FR), prawo wystąpienia do Rzecznika Praw Obywatelskich (art. 80 Konstytucji RP) czy prawo zwrócenia się do międzynarodowych organów ochrony praw i wolności człowieka (art. 46 ust. 3 Konstytucji FR).

nego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”. Zatem prawo do sądu składa się z kilku nierozwalnych elementów:

1) prawa dostępu do sądu, czyli prawa inicjowania postępowania przed sądem w razie naruszenia chronionych praw jednostki; dostęp ten ma być realny, dzięki m.in. odpowiedniej organizacji terytorialnej sądów, umiarkowanym opłatom itp.;

2) prawa do rzetelnego postępowania, czyli odpowiedniego ukształtowania postępowania przed sądem (opartego na właściwej procedurze, uczciwym i publicznym procesie, z uczestnictwem podmiotu w gwarantującym jego prawa postępowaniu);

3) prawa do wyroku sądowego (uzyskania w rozsądnym terminie rozstrzygnięcia sprawy orzeczeniem sądu);

4) prawa do obrony;

5) prawa do wysłuchania (prawa do informacji, do zajęcia stanowiska, do rozważenia faktycznych twierdzeń i prawnych roszczeń). Uznać należy, że prawo do wyroku sądowego, prawo do obrony i prawo do wysłuchania mieszczą się w szeroko pojętym prawie do rzetelnego postępowania.

Uzupełnieniem treści polskiego prawa do sądu jest art. 77 ust. 2 Konstytucji RP, zgodnie z którym: „Ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej dochodzenia naruszonych wolności lub praw”. Artykuł ten normuje prawo do sądu rozumiane jako środek ochrony wolności i praw.

W Federacji Rosyjskiej prawo do sądu także zawarte jest w Konstytucji FR w dwóch artykułach, tj. w art. 46 i 47.

Artykuł 46 ust. 1 stanowi: „Każdemu gwarantuje się sądową ochronę jego praw i wolności”; ust. 2: „Decyzje i działania (lub ich zaniechanie) organów władzy państwowej, organów samorządu terytorialnego, organizacji społecznych i osób urzędowych mogą być zaskarżone do sądu”; ust. 3: „Każdy ma prawo, zgodnie z umowami międzynarodowymi, zawartymi przez Federację Rosyjską zwracać się do międzynarodowych organów ochrony praw i wolności człowieka, jeśli wyczerpane zostały wszystkie wewnętrzpaństwowe środki ochrony prawnej”.

Gwarancje sądowej ochrony praw i wolności jednostki zapisane w ust. 1 komentowanego artykułu są jedną z najważniejszych form realizacji w Rosji konstytucyjnego obowiązku państwa do uznawania, przestrzegania i ochrony praw i wolności człowieka i obywatela (art. 2 Konstytucji FR).³

Rozwinięciem prawa do sądu jest art. 46 Konstytucji FR w ust. 2, który rozwija w istocie rzeczy postanowienia poprzedniej części art. 46, ponieważ kon-

³ *Konstitucija Rossijskoj Federacii, nauczno-prakticzeskij kommentarij*, pod red. J. M. Prusakowa, Rostow-na-Donu 2001, s. 132–133.

kretyzuje, jakie (decyzje i działania) i czyje (organów państwowych i samorządowych, stowarzyszeń społecznych i osób urzędowych) mogą być zaskarżone w trybie sądowym. Dana norma konstytucyjna zawarta jest w Ustawie Federacji Rosyjskiej z 27 kwietnia 1993 roku – „O zaskarżeniu do sądu czynności (działań) i decyzji, naruszających prawa i wolności obywateli” oraz wynika z orzecznictwa, np. Postanowienie Sądu Najwyższego FR z 21 grudnia 1993 roku nr 10 – „O rozpatrywaniu przez sądy skarg na niezgodne z prawem działania, naruszające prawa i wolności obywateli”. Zarówno ustawy, jak i orzecznictwo w Rosji ukierunkowane są na podwyższenie odpowiedzialności struktur publicznych i społecznych, stowarzyszeń społecznych za niewłaściwy stosunek do potrzeb ludności, biurokrację i przewlekanie spraw, a bezwłoczność w rozpatrywaniu spraw jest nieodzownym elementem zasady prawa do sądu.⁴

Przedmiotem zaskarżenia do sądu może być dowolny akt prawny, który narusza prawa i obowiązki skarżącego, włącznie z postanowieniami Dumy Państwowej i Rządu Federacji Rosyjskiej. W danym przypadku brane są pod uwagę decyzje prawne, dotyczące konkretnych osób, a nie akty prawne o charakterze ogólnym. W ustawodawstwie cywilnym i karnym są zawarte normy ustalające inny tryb rozpatrywania skarg, dlatego nie znajdują się one w sferze rozpatrywanych stosunków prawnych.

Czynnikiem sprzyjającym zapewnieniu ochrony sądowej jest norma, zgodnie z którą każdy obywatel ma prawo do otrzymania, a osoby urzędowe, urzędnicy państwowi mają obowiązek dania mu możliwości zapoznania się z dokumentami i materiałami bezpośrednio dotyczącymi jego praw i swobód. Ta reguła może być ograniczana prawem federalnym w związku ze specyfiką informacji zawartej w tych dokumentach i materiałach.

Zaskarżeniu w trybie sądowym podlegają kolegialne i jednoosobowe decyzje, postanowienia i działania (zaniechania) organów państwowych i samorządowych, w wyniku których zostały naruszone prawa i wolności obywatela, powstały przeszkody na drodze urzeczywistnienia przez obywatela jego praw i wolności, na obywatela zostały nałożone niezgodnie z prawem obowiązki lub niezgodnie z prawem pociągnięto go do odpowiedzialności.

Zatem art. 46 Konstytucji FR realizuje prawo jednostki do sądu jako prawo człowieka i zarazem środek ochrony wolności i praw człowieka i obywatela. Gwarancja ochrony sądowej wyraża się w prawie obywatela do wniesienia skargi do odpowiedniego sądu (dostęp do sądu) i w obowiązku sądu do rozpatrzenia istoty tej skargi oraz wydania zgodnego z prawem, sprawiedliwego i uzasadnionego rozstrzygnięcia (rzetelność postępowania).

Rzetelności postępowania dotyczy również art. 47 ust. 1 Konstytucji FR, zgodnie z którym: „Nikt nie może być pozbawiony prawa do rozpatrzenia jego

⁴ *Ibidem*, s. 134.

sprawy w tym sądzie i przez tego sędziego, których właściwości ustawowo podlega”. Ustęp 2 zaś stanowi: „W przypadkach przewidzianych przez ustawę federalną oskarżony o popełnienie przestępstwa ma prawo do rozpatrzenia jego sprawy przez sąd z udziałem sędziów przysięgłych”.

Ustęp 1 art. 47 Konstytucji FR dotyczy bardzo ważnego zagadnienia wchodzącego w skład zasady prawa do sądu, tj. właściwości sądu. Ustawowe określenie zakresu spraw, które podlegają rozpatrzeniu przez właściwy sąd, zaliczane jest w Rosji do gwarancji niezawisłości i bezstronności sądu przy realizacji wymiaru sprawiedliwości.

Określona kognicja sądu to warunek stwarzający człowiekowi możliwość wcześniejszego uznania, gdzie i przez jaki sąd jego sprawa będzie rozpatrywana. Doktryna rosyjska rozróżnia w ustawach procesowych właściwość terytorialną (w z zależności od obszaru, na jaki rozciąga się właściwość sądu), przedmiotową (zależy od kategorii sprawy, złożoności, znaczenia innych, podobnych okoliczności), podmiotową (w zależności od kategorii osób występujących w charakterze stron w procesie cywilnym lub w charakterze podsądnego w procesie karnym) i właściwość składu sądu (*sostawnaja podsudnost*), (w zależności od charakterystyki składu sądu – czy jest on jednoosobowy, czy kolegialny).⁵

Artykuł 47 ust. 2 Konstytucji FR to norma, która odnosi się do prawa oskarżonego, do rozpatrzenia jego sprawy przez sąd, składający się z sędziów przysięgłych.⁶ Artykuł ten wprowadza nową jakość w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości i w zasadzie prawa do sądu, gdyż uściśla, że prawo do rozpatrzenia sprawy przez sąd przysięgłych należy się oskarżonemu w przypadkach przewidzianych w ustawach federalnych. Jako taka ustawa występuje kodeks postępowania karnego (art. 36 ust. 1 i art. 421), w którym określa się, że przez sąd przysięgłych rozpatrywane są sprawy o przestępstwa zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 15 lub karą śmierci. Tryb rozpatrywania sprawy zależy wyłącznie od woli oskarżonego, który powinien złożyć wniosek na etapie śledztwa wstępnego (postępowania przygotowawczego – art. 424 k.p.k.). W związku

⁵ *Konstitucija Rossijskoj Federacii...*, s. 139.

⁶ Zgodnie z art. 32 ust. 5 Konstytucji FR: „Obywatele Federacji Rosyjskiej mają prawo uczestniczyć w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości”. Pozycję ławników reguluje Ustawa Federalna z 2 stycznia 2000 r. Nr 37-UF – „O ławnikach powszechnych sądów federalnych w Federacji Rosyjskiej”. Natomiast sąd przysięgłych wprowadzony został w Rosji, po raz pierwszy, przez Ustawę Federalną z 16 lipca 1993 r. – „O wniesieniu zmian i uzupełnień do ustaw: o ustroju sądów Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej RSFRR, Kpk RSFRR, Kk RSFRR, KoAP RSFRR”. Ustawa ta przewiduje stopniowe tworzenie na terytorium Federacji Rosyjskiej sądów przysięgłych. Od 1 listopada 1993 r. funkcjonują one w Kraju Stawropolskim, w obwodach: Iwanowskim, Moskiewskim, Riazańskim i Saratowskim. Od 1 stycznia 1994 r. funkcjonują w Kraju Ałtajskim i Krasnodarskim, w obwodach: Ulianowskim i Rostowskim. Zakłada się stopniowe tworzenie sądów przysięgłych i na terytorium innych podmiotów Federacji Rosyjskiej, a nawet na terytorium wszystkich podmiotów Federacji Rosyjskiej.

z brakiem ustawy federalnej o sędziach przysięgłych, orzeczeniem Sądu Konstytucyjnego wstrzymano funkcjonowanie tego typu rozprawy sądowej.⁷

Prawo do sądu zarówno w Rosji, jak i w Polsce, rozumieć należy jako konstytucyjną zasadę prawa. Prawo do sądu jest zasadą prawa, gdyż jest prawem człowieka, a jednocześnie jest środkiem ochrony wolności praw człowieka i obywatela. Wprawdzie ustrojodawca polski rozdzielił pojęcie prawa do sądu z art. 45, rozumianego jako prawo człowieka, które znajduje się w Konstytucji RP w podrozdziale *Wolności i prawa osobiste*, od prawa do sądu rozumianego jako środek ochrony innych praw z art. 77 ust. 2, które znajduje się w podrozdziale *Środki ochrony wolności i praw*, jednakże oba pojęcia prawa do sądu łącznie tworzą zasadę prawa do sądu. Inaczej postąpił ustrojodawca rosyjski, który artykuły dotyczące prawa do sądu zawarł w rozdziale II Konstytucji FR pt. *Prawa i wolności człowieka i obywatela*. Potraktował zatem prawo do sądu zarówno jako prawo człowieka, jak i gwarancję ochrony jego praw i wolności (art. 46 ust. 1). Ponadto w art. 47 ust. 1 zawarł prawo do sądu właściwego, co jest elementem rzetelności postępowania.

Zasada prawa do sądu jest także zasadą konstytucyjną, gdyż zawarta jest w aktach o najwyższej mocy prawnej, jakim są Konstytucja RP i Konstytucja FR, co oznacza, że wszystkie inne prawa jednostki muszą być zgodne z zasadą prawa do sądu.⁸

Prawo do sądu jest konstytucyjną zasadą prawa również dlatego, że jest nadrzędne treściowo w stosunku do innych norm systemu prawa. Stanowi zasadę prawa, gdyż zarówno w Polsce, jak i w Rosji stanowi rację dla całej grupy norm konstytucyjnych, dotyczących praw i wolności człowieka i obywatela, determinuje ich treść. Jest materialną gwarancją istnienia formalnych praw człowieka zawartych w rozdz. II Konstytucji RP i w rozdz. 2 Konstytucji FR. W ramach praw osobistych jednostki pełni szczególną funkcję, stanowi podstawową normę służącą ochronie zarówno tych praw, jak i wszystkich interesów strony.⁹ To właśnie przed sądem polskim i rosyjskim (do których dostęp gwarantuje prawo do sądu) jednostka może dochodzić swoich praw, które zostały naruszone, a ustawa nie może nikomu zamykać drogi sądowej, dochodzenia naruszonych wolności lub praw.

⁷ Na temat sądów przysięgłych w Rosji zob. więcej [w:] J. I. Stiecowski: *Sudiebnaja Wlast'*, Moskwa 2000, s. 242–273.

⁸ P. Tuleja: *Zasady konstytucyjne*, [w:] *Konstytucjonalizacja zasad i instytucji ustrojowych*, pod red. P. Sarneckiego, Warszawa 1997, s. 25.

⁹ Trybunał Konstytucyjny uważa, że prawo do sądu służyć może ochronie godności człowieka i tak należałoby widzieć sens prawa do sądu, mimo że przyrodzona i niezbywalna godność człowieka nie jest jego bezpośrednim źródłem. Wyrok TK z 15 listopada 2000 r., P. 12/99, OTK 2000, nr 7, poz. 260.

Zasada prawa do sądu może być rozpatrywana w znaczeniu dyrektywalnym i opisowym. Zasada prawa do sądu pojmowana dyrektywalnie jest to norma danego systemu, uprawnienie jednostki umożliwiające jej zwrócenie się do sądu i obowiązek rozpatrzenia sprawy przez sąd. Zasada ta pojmowana opisowo, to wzorzec ustrojowy ukształtowania instytucji prawnej, jaką jest prawo do sądu, pełni więc rolę społeczną, stanowi część koncepcji państwa prawnego.¹⁰

Zasada prawa do sądu jest też dyrektywą tworzenia i stosowania prawa, gdyż ustawodawcy nie wolno stanowić norm prawnych sprzecznych z zasadą prawa do sądu, zasada ta musi być też uwzględniana jako dyrektywa interpretacyjna przy wydawaniu określonej decyzji.

Prawo do sądu jako zasada prawa wyznacza w demokratycznym państwie prawnym granice władzy państwowej.¹¹ Zatem prawo do sądu należy rozumieć szeroko – jako konstytucyjną zasadę prawa, gdyż prawo to jest zarówno prawem osobistym każdego człowieka (art. 45 Konstytucji RP, art. 46 i 47 Konstytucji FR), jak i jednocześnie klasycznym środkiem ochrony sądowej, praw i wolności każdego człowieka (art. 77 ust. 2 Konstytucji RP, art. 46 Konstytucji FR).

Zasada prawa do sądu w swej istocie nie może być ograniczona, gdyż ingerencja ustawodawcy, ograniczająca dostęp do sądu lub rzetelność postępowania, prowadziłaby do ograniczenia tych uprawnień, które składają się na treść zasady prawa do sądu i uniemożliwiłaby realizowanie, przez prawo do sądu, jego funkcji.

Konstytucja RP dopuszcza jedynie ograniczenia w zakresie korzystania z prawa do sądu wyłącznie w ustawie i tylko takie, które nie mogą naruszać istoty zasady prawa do sądu, a więc jedynie ograniczenia materialne, np. wyłączenie jawności w określonej sprawie. Wobec tego ograniczenie formalnego prawa do sądu nie jest możliwe. Co więcej, z Konstytucji RP wynika, że ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela – nawet w czasie stanu wojennego i wyjątkowego – nie może ograniczać wolności i praw określonych między innymi w art. 45 Konstytucji RP.¹²

Również Konstytucja FR w art. 56 ust. 3 stanowi: „Nie podlegają ograniczeniu prawa i wolności przewidziane w artykułach 20, 21, 23 (ust. 1), 24, 28, 34 (ust. 1), 40 (ust. 1) i 46–54 Konstytucji Federacji Rosyjskiej”. A zatem ograniczeniu nie podlega zawarte w art. 46 i 47 Konstytucji FR prawo do sądu.

¹⁰ M. Zieliński: *Konstytucyjne zasady prawa*, [w:] *Charakter i struktura norm konstytucji*, pod red. J. Trzczińskiego, Warszawa 1997, s. 61.

¹¹ Por. A. Pieniążek: *W sprawie jakości prawa w państwie prawnym*, [w:] *Konstytucyjny ustrój państwa. Księga jubileuszowa Profesora Wiesława Skrzydły*, Lublin 2000, s. 221 i n.

¹² Por. wyrok TK z 12 grudnia 1999 r., dotyczący interpretacji zakazu naruszania istoty prawa lub wolności, OTK ZU 1999, nr 1, s. 21. Zob. szerzej A. Łabno: *Ograniczenie wolności i praw człowieka na podstawie art. 32 Konstytucji III RP*, [w:] B. Banaszak, A. Preisner: *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, Warszawa 2002, s. 693 i n.

Prawo do sądu, rozumiane jako środek sądowej ochrony prawnej, ma też swój wymiar bardzo praktyczny. Tylko zapewnienie prawa do sądu w najszerszym z możliwych zakresów powstrzymać może znaczną liczbę skarg konstytucyjnych do Trybunału Konstytucyjnego (Sądu Konstytucyjnego), a także lawinę skarg do Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu, które dopuszczalne są tylko po wyczerpaniu krajowej drogi prawnej (w Rosji po wyczerpaniu wszystkich wewnątrzpaństwowych środków ochrony prawnej).

W sensie podmiotowym zasada prawa do sądu oznacza sytuację prawną jednostki zarówno wobec państwa, jak i innego podmiotu. Podmiotem zasady prawa do sądu jest każda jednostka (zarówno osoba fizyczna, jak i osoba prawna, stosownie do jej natury), znajdująca się pod jurysdykcją Rzeczypospolitej Polskiej i Federacji Rosyjskiej, która ma uprawnienie domagania się przed sądem ochrony swoich praw i wolności.

W sensie przedmiotowym zasada prawa do sądu wyznaczona jest normami prawnymi, kształtującymi sytuację prawną jednostki oraz umożliwiającymi jednostce sądową ochronę interesów prawnych w każdej sprawie wynikającej ze stosunków cywilnoprawnych, prawnokarnych czy też administracyjnoprawnych. Zasada prawa do sądu jest więc odrębnym i niezależnym od innych powiązań normatywnych prawem, przysługującym jednostce, wobec państwa. Należy się ono na mocy przepisu konstytucyjnego każdemu, niezależnie od istnienia i treści stosunku materialnoprawnego i wynikających z niego uprawnień i obowiązków. Oznacza to, że każdy człowiek może wprost bezpośrednio na podstawie przepisu Konstytucji RP (art. 8 ust. 2) i Konstytucji FR (art. 15 ust. 1) dochodzić swoich praw w sądzie.¹³ Wynika z tego, że zasada prawa do sądu nie jest rozumiana jedynie formalnie – jako dostęp do drogi sądowej w ogóle, lecz jako realna możliwość uzyskania sądowej ochrony prawnej, nawet wtedy, gdy brakuje przepisu materialnego przewidującego drogę sądową. Prawodawca jednakże powinien tak stanowić prawo, aby zawsze w przepisach materialnych wskazana została podstawa odwołania się do właściwego sądu, gdyż z możliwości bezpośredniego stosowania obu konstytucji uprawniony powinien korzystać w ostateczności, tj. w sytuacjach, gdy życie społeczne wyprzedziło prawo stanowione.

Zasada prawa do sądu, rozumiana procesowo, ma natomiast zapewniać jednostce realny dostęp do sądu i właściwą procedurę przed nim, rozumianą jako rzetelność postępowania. Prawo do rzetelnego rozpatrzenia sprawy jest niezmiernie istotne, bowiem jego artykulacja w Konstytucji RP i Konstytucji FR otwiera drogę do wprowadzenia istotnych gwarancji zabezpieczających należyście prowadzone postępowanie.

¹³ W. Skrzydło: *Konstytucyjny katalog wolności i praw*, [w:] M. Chmaj, L. Leszczyński, W. Skrzydło, J. Z. Sobczak, A. Wróbel: *Konstytucyjne wolności i prawa w Polsce*, t. I. – *Zasady ogólne*, Kraków 2002, s. 70.

Opisując zasadę prawa do sądu, zawartą w Konstytucji RP i Konstytucji FR, wyeksponować należy rolę państwa polskiego i państwa rosyjskiego jako gwaranta tego prawa. Realizacja prawa do sądu nie stanowi współcześnie sprawy czysto indywidualnej danej jednostki. Wykorzystanie prawa do sądu przez jednostkę, w ramach wyznaczonych przez państwo procedur, ma pozwolić na osiągnięcie celów ustrojowych demokratycznego państwa prawnego, poprzez rozstrzyganie sporów, co doprowadzić może do trwałego konsensusu społecznego. W społeczeństwie zawsze występowały konflikty i spory prawne. W procedurach stosowania prawa, opartych na sporze, gdzie dochodzi do polemiki pomiędzy dwoma podmiotami, musi istnieć wniosek inicjujący postępowanie, a zatem podmiot musi posiadać prawną możliwość realizacji swojego prawa do czegoś.

W państwie prawnym taką możliwość daje prawo do sądu. Sąd stosując prawo, ustala konsekwencje prawne – istnienia lub braku prawa do czegoś (np. prawa własności), faktu (np. posiadania, popełnienia przestępstwa), ważności jakiegoś aktu lub działania (np. czynności prawnej) lub aktualizacji obowiązku prawnego (np. obowiązku alimentacyjnego). Państwo jest jedynym podmiotem zdolnym do zapanowania nad konfliktami interesów w społeczeństwie, jednakże wykonując swą funkcję, nie powinno przejmować we władanie sfery autonomii człowieka. Musi istnieć równowaga między autorytetem państwa a wolnością jednostki. Muszą istnieć mechanizmy kontroli działalności aparatu wymiaru sprawiedliwości, aby nie zachodziła wątpliwość, kto kontroluje kontrolujących. Nadrzędność prawa jest nie do pomyślenia bez możliwości dostępu do niezawisłego i bezstronnego wymiaru sprawiedliwości.¹⁴

Zarówno Rzeczpospolita Polska, jak i Federacja Rosyjska są państwami z demokratycznym reżimem politycznym, opartym na podziale władzy. Zgodnie z art. 10 Konstytucji RP: „Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej” (ust. 1); „Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały” (ust. 2).

Natomiast zgodnie z art. 10 Konstytucji FR: „Władza państwowa w Federacji Rosyjskiej sprawowana jest na zasadzie podziału na władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Organy władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej są niezależne”. Artykuł 11 ust. 1 Konstytucji FR stanowi: „Władzę państwową w Federacji Rosyjskiej sprawują Prezydent Federacji Rosyjskiej, Zgromadzenie Federalne (Rada Federacji i Duma Państwowa), Rząd Federacji Rosyjskiej, sądy Federacji Rosyjskiej”.

¹⁴ F. Sudre: *Konwencja Europejska o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Warszawa 1993, s. 72–73.

Organami służącymi do realizacji prawa do sądu, sprawującymi wymiar sprawiedliwości, są w Rzeczypospolitej Polskiej – zgodnie z art. 45 Konstytucji RP – sądy, będące zgodnie z art. 10 ust. 2 Konstytucji RP organami władzy sądowniczej. Pozycję sądów w ramach polskiego systemu prawa obowiązującego wyznacza Konstytucja RP. Jej art. 175 ust. 1 stanowi: „Wymiar sprawiedliwości sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe”. Przepis ten uzupełnia art. 176 ust. 2, który stanowi: „Ustrój i właściwość sądów oraz postępowanie przed sądami określają ustawy”.

Postępowanie przed sądami wymienionymi w art. 175 jest więc realizacją prawa do sądu, z tym że zgodnie z art. 177: „Sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych dla właściwości innych sądów”. Instytucjonalna gwarancja konstytucyjna, dotycząca sprawowania wymiaru sprawiedliwości przez sądy (art. 175 ust. 1), stanowi logiczną konsekwencję gwarantowanej przez Konstytucję RP zasady prawa do sądu (art. 45 i 77 ust. 2).

Władzę sądowniczą powołaną do tego, aby urzeczywistniać wymiar sprawiedliwości¹⁵ w Rosji, realizują sądy. Bezpośrednim nośnikiem władzy sądowej jest sędzia.¹⁶ Ponieważ w skład systemu sądów Federacji Rosyjskiej¹⁷ wchodzi sądy federalne¹⁸ i sądy podmiotów (członków) Federacji: sądy konstytucyjne (statutowe) poszczególnych podmiotów Federacji Rosyjskiej i sądy pokoju¹⁹, to jednostka otrzymała dodatkową możliwość sądowej ochrony swoich praw i wolności.

Mimo tego, że wszystkie te sądy posiadają różne kompetencje i urzeczywistniają wymiar sprawiedliwości w różnych formach procesowych (art. 118 ust. 2 Konstytucji FR²⁰), to wszystkie powołane są do tego, aby zapewniać ochronę praw i interesów prawnych jednostki.

¹⁵ Pojęcie wymiaru sprawiedliwości jest w doktrynie rosyjskiej ujmowane jako działalność państwowo-władcza pełnomocnych organów, dotycząca rozstrzygania konfliktów społecznych wynikłych na podstawie rzeczywistego lub przypuszczalnego naruszenia norm prawnych.

¹⁶ Ustawa Federacji Rosyjskiej z 26 czerwca 1992 r. Nr 3132-1 „O statusie sędziów w Federacji Rosyjskiej”.

¹⁷ Federalna Ustawa Konstytucyjna z 31 grudnia 1996 r. Nr 1-FUK „O systemie sądów Federacji Rosyjskiej”.

¹⁸ Federalna Ustawa Konstytucyjna z 21 lipca 1994 r. Nr 1-FUK „O Sądzie Konstytucyjnym Federacji Rosyjskiej”, Federalna Ustawa Konstytucyjna z 28 kwietnia 1995 r. Nr 1-FUK „O sądach arbitrażowych w Federacji Rosyjskiej”, Federalna Ustawa Konstytucyjna z 23 czerwca 1999 r. Nr 1-FUK „O sądach wojskowych Federacji Rosyjskiej”.

¹⁹ Ustawa Federalna z 17 grudnia 1998 r. Nr 188-UF „O sędziach pokoju w Federacji Rosyjskiej”, Ustawa Federalna z 29 grudnia 1999 r. Nr 218-UF „O ogólnej liczbie sędziów pokoju i ilości obwodów sądowych w podmiotach Federacji Rosyjskiej”.

²⁰ Zgodnie z art. 118 ust. 2 Konstytucji FR: „Władzę sądowniczą sprawuje się w drodze postępowania konstytucyjnego, cywilnego, administracyjnego i karnego”.

Sądy rozstrzygają spory prawne jednostek, czyli osądzają je. Do osądzania sporów właściwe są więc jedynie sądy państwowe, a nie różnego rodzaju komisje powoływane przez struktury korporacyjne. Oczywiście władza nie może ingerować w sferę autonomii człowieka, nie może zmusić go do wystąpienia do sądu. Zatem istnienie formalnego prawa do sądu, gdzie pojęcie „sąd” oznacza organ państwowy, nie ogranicza jednostki w wyborze środka służącego rozwiązaniu lub rozstrzygnięciu sporu prawnego na drodze pozasądowej. Wiąże się to z alternatywnymi sposobami rozwiązywania sporów. Jest to jednak przywilej jednostki, która może wybrać jeden ze środków ochrony swoich praw – sposób mediacyjny, gdzie aparat państwowy nie jest zaangażowany lub sposób polegający na osądzaniu sporów. Osądzanie polega w prawie polskim na wymierzaniu sprawiedliwości i zarezerwowane jest zgodnie z Konstytucją RP i Konstytucją FR jedynie dla sądów państwowych.

Konstytucja RP nie przewiduje natomiast alternatywnych sposobów rozstrzygania sporów. Aby mówić o szerokim pojęciu prawa do sądu, które swym zakresem obejmowałoby również alternatywne sposoby rozwiązywania sporów, należałoby znowelizować w tym kierunku Konstytucję RP, gdyż poszczególne gałęzie polskiego systemu prawa zawierają elementy pozasądowego rozwiązywania sporów, np. sądy polubowne w prawie cywilnym.

Sądową ochronę praw i wolności obywatela wyróżnia niezawisłość sędziów – zasada podniesiona do poziomu zasady konstytucyjnej (art. 178 ust. 1 Konstytucji RP²¹ i art. 120 ust. 1 Konstytucji FR²²). W doktrynie rosyjskiej podkreśla się, że niezawisłość gwarantuje rozpatrywanie sprawy tylko na podstawie ustawy. Wyłączne finansowanie sądów z budżetu jest również atrybutem niezawisłości sądów.²³

Zasada niezawisłości odnosi się również do sądów – bez niezawisłego i bezstronnego sądu nie ma władzy sądowej, nie ma praw człowieka.²⁴

Prawo do zwracania się do sądów FR o ochronę swoich praw i wolności adresowane jest do każdego, niezależnie od posiadania rosyjskiego obywatelstwa. Dany przepis mieści się w wymaganiach odzwierciedlonych, np. w art. 8 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. i w art. 14 Międzynarodowego

²¹ Zgodnie z art. 178 ust. 1 Konstytucji RP: „Sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom”

²² Zgodnie z art. 120 ust. 1 Konstytucji FR: „Sędziowie są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji Federacji Rosyjskiej oraz ustawie federalnej”.

²³ Ustawa Federalna z 10 lutego 1999 r. Nr 30-UF – „O finansowaniu sądów Federacji Rosyjskiej”. Na temat niezawisłości sędziów i niezależności sądów zob. W. M. Liebediew: *Sudiebna-ja Wlast w sowriemiennoj Rossji*, Sankt-Petersburg 2001, s. 35–56.

²⁴ J. I. Stiecowski: *Sudiebna-ja Wlast*, Moskwa 2000, s. 54.

Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych.²⁵ Również w Polsce prawo do sądu przysługuje każdej osobie niezależnie od obywatelstwa.

Sądowa ochrona praw i wolności człowieka i obywatela zarówno w Polsce, jak i w Rosji dotyczy różnych kategorii spraw.

W Polsce Konstytucja RP nie ogranicza się do rozumienia pojęcia sprawy w zakresie danej gałęzi prawa, w ujęciu przepisów ustawowych, jak np. sprawa cywilna, karna czy administracyjna, lecz odnosi się do każdej sprawy. Konstytucja RP zapewnia zatem prawo do sądu każdemu we wszystkich sprawach, w których dany podmiot może być stroną postępowania ze względu na swój prawnie chroniony interes.²⁶

W Rosji wiodącą formą sądowej ochrony praw i wolności obywateli jest rozpatrywanie przez sądy spraw cywilnych i karnych. Zgodnie z art. 11 kodeksu cywilnego Federacji Rosyjskiej, ochronę naruszonych i spornych praw obywatelskich zgodnie z kompetencją, ustaloną przez ustawodawstwo procesowe, urzeczywistniają sądy powszechne, sądy arbitrażowe lub sąd polubowny.

Ochrona praw obywatelskich w trybie administracyjnym urzeczywistniana jest w przypadkach przewidzianych prawem. Decyzja podjęta w trybie administracyjnym może być zaskarżona do sądu.

Sądownictwo karne także sprzyja ochronie praw i wolności obywateli. Prawo karne, stosowane przy rozpatrywaniu spraw karnych, chroni obywateli przed przestępczymi zamachami na ich życie, zdrowie, wolność i cześć, a także chroni polityczne, pracownicze i inne prawa i wolności. Ofiara przestępstwa i cywilny powód, tj. osoby, które poniosły w wyniku przestępstwa szkody materialne, a w określonych przypadkach i moralne oraz wystąpiły z żądaniem zadośćuczynienia, są pełnoprawnymi uczestnikami procesu i mogą bronić swoich interesów w sądzie. Rosyjska procedura karna zawiera (wynikające z prawa do sądu) zarówno prawo oskarżonego do obrony, jak i zasadę domniemania niewinności.²⁷

Sąd Konstytucyjny FR zajmuje szczególne miejsce w sądowej ochronie praw i wolności jednostki, w tym prawa do sądu. Jego prerogatywa, to kontrola zgodności z konstytucją samych ustaw, w tym i tych, które dotyczą praw i wolności obywateli, a więc również prawa do sądu.²⁸

²⁵ *Ibidem*, s. 115.

²⁶ A. Wróbel: *Prawo do sądu. Tezy referatu*, [w:] *Konferencja naukowa: Konstytucja RP w praktyce*, Warszawa 1999.

²⁷ Zob. szerzej – W. P. Nażimow: *Prawo obwiniajonego na zaszczytu i prezasumpcja jego niewinności w sowieckim ugołownom processie*, [w:] *Woprosy osuszczestwlenija prawosudja po ugołownym diełam*, Kaliningrad 1982 oraz W. M. Sawicki: *Prawo oskarżonego do obrony oraz zasada domniemania niewinności*, „Państwo i Prawo” 1984, nr. 3, s. 44 i n.

²⁸ Por. A. Klich: *Polski Trybunał Konstytucyjny a Rosyjski Sąd Konstytucyjny. Studium porównawcze*, [w:] *Jednolitość prawa sądowego cywilnego a jego odrębności krajowe*, pod red. M. Sawczuka, Lublin 1997, s. 161 i n.

W systemie współczesnych gwarancji przestrzegania i ochrony praw i wolności człowieka w Federacji Rosyjskiej znaczące miejsce zajął składnik międzynarodowy. Poświęcony jest temu ust. 3 art. 46, dający wszystkim prawo do zwracania się do międzynarodowych organów ochrony prawnej. Warunkiem jest jednak udział Rosji w danej organizacji i wyczerpanie całego arsenału wewnętrzpaństwowych (wewnętrznych) mechanizmów ochrony prawnej. Na przykład art. 79 Federalnej Ustawy Konstytucyjnej z 21 lipca 1994 roku – „O Sądzie Konstytucyjnym Federacji Rosyjskiej” ustala, że postanowienie Sądu Konstytucyjnego FR jest ostateczne, nie podlega zaskarżeniu i uprawomocnia się natychmiast po jego ogłoszeniu. Jest to jakościowa zmiana w porównaniu z okresem obowiązywania Konstytucji ZSRR. W czasach istnienia Związku Radzieckiego podkreślano, że w prawie radzieckim osiągnięto znacznie wyższy poziom gwarancji wolności osobistej, czci i godności jednostki, niż w prawie międzynarodowym.²⁹

W 1996 roku Rosja wstąpiła do Rady Europy, a wiosną 1998 roku ratyfikowała Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 roku, co uczyniło realną – dla obywateli rosyjskich – możliwość sądowej ochrony swoich praw poza granicami państwa, w ramach regionalnego systemu ochrony praw człowieka. Ochronę taką zapewnia Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu.

W Europejskim Trybunale Praw Człowieka znajduje się obecnie ponad 7 tys. skarg od obywateli Rosji na naruszenie ich konstytucyjnych praw i wolności. Świadczy to o konieczności doskonalenia narodowych mechanizmów ochrony praw i wolności człowieka w Rosji.³⁰

Współcześnie również część porządku prawnego RP stanowią ratyfikowane przez Polskę 3 marca 1977 roku (z mocą obowiązującą od 18 czerwca 1977 roku) przepisy Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych³¹ oraz ratyfikowane przez Polskę 19 stycznia 1993 roku (z mocą obowiązującą od 3 maja 1993 roku) przepisy Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności.³²

Prawo do sądu zawarte jest również w tych aktach, a od momentu akcesji Polski do Unii Europejskiej wynika także z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i mimo niewiążącego prawnie charakteru – z Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej.³³

²⁹ W. M. Sawicki: *op. cit.*, s. 47.

³⁰ *Konstytucja Rosyjskiej...*, s. 137–138.

³¹ Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167.

³² Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284.

³³ Europejski Trybunał Sprawiedliwości w swym orzecznictwie uznaje (w ramach praw podstawowych) prawo do sądu jako prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy. Zob. szerzej:

Od momentu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej obywatele polscy dysponują takimi samymi prawami jak obywatele innych państw członkowskich. Zyskują zatem dostęp do instytucji unijnych oraz mogą występować do sądów krajowych państw Unii Europejskiej.

Prawo do sądu wynika również z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Sądu Pierwszej Instancji. W orzecznictwie tym podkreśla się, że Wspólnoty Europejskie oparte są na prawie, a traktaty ustanowiły kompletny system środków ochrony prawnej. Właśnie jedną z zasad prawa wspólnotowego jest prawo do skutecznego środka ochrony prawnej. Z orzecznictwa wynika, że skarżący obywatel Unii Europejskiej może skorzystać z dwóch alternatywnych środków ochrony prawnej – postępowania przed sądem krajowym, połączonego z ewentualnym przekazaniem sprawy do Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości w celu wydania orzeczenia wstępnego, lub ze skargi odszkodowawczej.³⁴

Zasada prawa do sądu w prawie rosyjskim odnosi się przede wszystkim do prawa dostępu do sądu, jako organu wymiaru sprawiedliwości i sądowej ochrony praw każdej jednostki znajdującej się na terytorium Federacji Rosyjskiej. Uznać zatem należy, że zasada prawa do sądu formalnie zgodna jest z prawem międzynarodowym, jak też tożsama jest z rozwiązaniami polskimi. Oczywiście Federacja Rosyjska – podobnie jak Polska – boryka się z praktyczną realizacją zasady prawa do sądu (kryzys wymiaru sprawiedliwości), jednak obecny rozwój (głównie gospodarczy) Rosji i jej polityczna orientacja na Zachód Europy pozwalają stwierdzić, że upora się ona szybciej niż Polska ze swoimi problemami.

W związku z tym, że prawo zarówno w Polsce, jak i w Rosji często traktuje się jako narzędzie osiągania doraźnych celów politycznych, nie zaś element służący społeczeństwu, ważne jest, aby jednostka miała prawny instrument (niezależny od chwilowych nastrojów), za pomocą którego może dochodzić swoich praw, mimo czasem niedoskonałości wymiaru sprawiedliwości. Współcześnie instrumentem takim jest prawo do sądu.

Reasumując, zasada prawa do sądu w Polsce i Rosji odpowiada współczesnym kanonom pojmowania tej zasady – jako prawa człowieka i zarazem środka ochrony tego prawa.

J. Plaňavová-Latanowicz: *Trybunał Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich i ochrona praw podstawowych*, Warszawa 2000, s. 87–90.

³⁴ Wyrok Sądu Pierwszej Instancji w sprawie Jego-Quere z 3 maja 2002, T. T. Koncewicz: *Iskrzenie między sądami*, „Rzeczpospolita” z 21 kwietnia 2004 r., nr 94 (6777).

SUMMARY

The article deals with a theoretical-legal analysis, which compares the functioning of the constitutional principle of the right to receive a fair trial in the Polish Republic and the Russian Federation. The article describes the right to a fair trial understood as the principle of law being an element of the democratic state of law, since the right to a fair trial is included in the catalogue of personal rights and every human (art. 45 of the Constitution of Polish Republic, art. 46 and 47 of the Constitution of Russian Federation) and is the first basic means of protection of infringed freedom and rights of man and citizen (art. 77, act 2 of the Polish Republic Constitution, art. 46 of Russian Federal Constitution).

The paper contains theoretical deliberations defining the principle of the right to a trial in the Polish Republic Constitution and the Russian Federation Constitution. The contents of this principle was shown through an analysis of several inseparable elements forming it: the right to the access to the trial (real initiation of carrying out the procedure before the court that everyone is entitled to), the right to fair proceedings (the right to just, open and immediate legal proceedings), the right to judgement as well as the right to defence and to hearing out). The paper exposes the role of the state as the guarantor of the right to receive a fair trial and indicates the bodies of the judiciary, before which the right to the trial is realized, both in Poland and Russia. It was also stated that in the system of contemporary guarantees of obeying and protecting the rights and freedom of man in Poland and Russia an important role plays an international constituent, that is the right to turn to the European Tribunal of Human Rights (Poland and Russia) and the European Tribunal of Justice (Poland).

The article stresses the fact that the principle of the right to the trial is an instrument of social order in the contemporary state and performs important social functions; it constitutes a legal instrument by means of which an individual can vindicate his rights.